

20. OBRAZOVANJE I ZDRAVLJE STANOVNIŠTVA

*Perko Vukotić**

Sažetak: Obrazovanje povećava izgleda za zdravlje i blagostanje pojedinca, pomaže mu da formira i gaji zdrave stilove života i čini pozitivne izbore. Mnoge životne navike se stvaraju u dobu odrastanja, te su promocija i stvaranje zdravih navika kod djece i mladih tokom školovanja lakši i efikasniji nego napori da se kod odraslih promijene ukorijenjeni nezdravi stilovi života. Učenje o zdravlju danas postaje jedna od centralnih tema neformalnog i informalnog obrazovanja odraslih. U ovom prilogu, na osnovu uvida u stanje zdravstvenog obrazovanja stanovništva u Crnoj Gori, daju se preporuke za njegovo unapređivanje.

Ključne riječi: *obrazovanje, zdravlje, efekti, školski program, stanovništvo, neformalno i informalno učenje, preporuke*

Abstract: Education increases an individual's chances for health and welfare, helps him create and develop healthy lifestyles and make positive choices. Many of life's habits are formed in the phase of growing up, thus the promotion and formation of healthy habits with children during education is easier and more efficient than the efforts to change rooted, unhealthy lifestyles with adults. Education of health has become today one of the central themes of informal and formal education of adults. Based on a review of the health education of the population of Montenegro, this paper gives recommendations for its advancement.

Key words: *education, health, school program, population, nonformal and informal learning, recommendations*

20. 1. UTICAJ OBRAZOVANJA NA ZDRAVLJE

Obrazovanje i zdravlje su dvije najvažnije karakteristike *ljudskog kapitala* [1] i imaju snažan pozitivan uticaj na produktivnost i blagostanje pojedinca. Kako je i bogatstvo nacije u značajnoj mjeri određeno nivoom obrazovanja i stanjem zdravlja njene populacije, investiranje u obrazovanje i zdravlje predstavlja put izlaska iz siromaštva, put ka povećanju standarda života i pojedinca i društvene zajednice.

Efekti obrazovanja prevazilaze okvire same ekonomije. Sem toga što pojedincu obezbjeđuje znanje i vještine neophodne za ekonomsku participaciju, dobar školski

* Akademik Perko Vukotić, CANU; Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet Crne Gore

sistem je i primarni agens socijalizacije, tj. obrazovanje snažno doprinosi rastu *socijalnog kapitala* [2]. Sveukupno, obrazovanje ima jednako važne uloge u postizanju ekonomskog, socijalnog i ličnog blagostanja. Zato razlog za sve veća novčana ulaganja u obrazovanje demokratske države vide u njegovim socijalnim a ne samo ekonomskim efektima, u benefitima koje obrazovano stanovništvo donosi građanskom društvu [3].

Obrazovanje ima značajan uticaj na zdravlje [4]. Odnos obrazovanja i zdravlja je u biti kauzalan [5], iako obrazovanje ne utiče na zdravlje nezavisno od drugih faktora – ličnih i porodičnih primanja, tradicije, društvenog konteksta i dr. Veći nivo i kvalitet obrazovanja čovjeka povećava njegove izgleda za zdravlje i blagostanje, pomaže mu da formira i gaji zdrave stilove života i čini pozitivne izbore.

Obrazovanje ostvaruje pozitivan uticaj na zdravlje kroz više različitih mehanizama koji djeluju na različitim nivoima – od efekata na pojedinca, preko efekata na domaćinstvo i na radnu sredinu, do efekata na nivou lokalne zajednice i društva u cjelini [6]. Tri su najznačajnije grupe efekata koje obrazovanje ima na zdravlje [5]:

- *direktni efekti*, kao što su pozitivne promjene u individualnim kompetencijama i sposobnostima, promjene u stavovima prema riziku i promjene u samopoštovanju;

- *indirektni efekti*, kao što su oni preko lične zarade;

- *međugeneracijski efekti*, kao što je uticaj obrazovanih roditelja na zdravlje njihove djece.

Pozitivan uticaj obrazovanja na zdravlje nije podjednak za sve socijalne grupe. Mladi koji pripadaju socijalno marginalizovanim grupama sa manjom vjerovatnoćom dobijaju zdravstvene benefite od obrazovanja [7, 8]. Obrazovanje roditelja i porodična primanja takođe jako utiču na zdravlje djece [8]. Djeca obrazovanih roditelja i u dobro materijalno situiranim porodicama imaju znatno veće izgleda da budu dobrog zdravlja nego djeca neobrazovanih roditelja i siromašnih porodica. Zato poboljšanju zdravlja djece ne vodi samo poboljšanje njihovog obrazovanja i zdravstvene zaštite već i poboljšanje uslova u kojima djeca odrastaju. Sva djeca trebalo bi da uživaju pravo na odgovarajuće fizičke i socijalne uslove koji će im omogućiti da budu zdrava djeca i da se razvijaju u zdrave ljude, jer od toga zavisi i zdravlje društva.

Kvalitetan školski program zdravstvenog obrazovanja ima izvanredno veliki potencijal za poboljšanje zdravlja i blagostanja djece i mladih [9, 10]. On može redukovati ponašanja koja su rizična po zdravlje, kao što su pušenje, nepravilna ishrana, nehigijena, nedovoljna fizička aktivnost, upotreba droga i alkohola, prenošenje zaraznih bolesti i uzroci koji dovode do stresa, povreda i nasilja. Zdravstveno obrazovanje u školi vodi zdravstvenoj pismenosti, tj. sposobnosti pojedinca da posjeduje, interpretira i razumije osnovne informacije o zdravlju i sredstvima kojima se ono očuvava i poboljšava. Kroz zdravstveno obrazovanje učenici treba da unapređuju razumijevanje faktora koji utiču na zdravlje pojedinca, grupe i društva: načina života, ekonomskih, socijalnih, kulturnih, političkih i ekoloških faktora. Učenici treba da razvijaju kompetencije za mentalno zdravlje, za reproduktivno zdravlje i pozitivnu seksualnost, za pravilnu ishranu, kao i za izbjegavanje povreda u kući, školi, na ulici, kasnije i na radnom mjestu.

Mnoge životne navike se stvaraju u dobu odrastanja, te su promocija i stvaranje zdravih navika kod djece i adolescenata znatno efikasniji i lakši nego napori da se kod odrasle populacije promijene ukorijenjeni nezdravi stilovi života.

Učenje o zdravlju danas postaje jedna od centralnih tema obrazovanja odraslih [11]. U savremenom svijetu brzih promjena, neformalno i informalno učenje postaju sve važniji za zdravlje nacije. U uslovima brzog razvoja medicinskih nauka, za kojim slijede novi pristupi zdravlju, prevenciji i liječenju bolesti, i u vremenu kada su rizici po čovjekovo zdravlje sve veći i kompleksniji, ovi oblici učenja daju mogućnost svakom čovjeku da kontinuirano zadovoljava sopstvenu rastuću potrebu za neophodnim minimumom znanja i obaviještenosti o pitanjima prevencije bolesti, ishrane, liječenja, korišćenja i zloupotrebe lijekova, epidemija itd. Tako učeći, svaki pojedinac doprinosi očuvanju sopstvenog zdravlja, a time i poboljšanju stanja zdravlja i dobrobiti čitavog društva.

Preventiva je najbolji i najekonomičniji vid zdravstvene zaštite, a obrazovanje je najbolje sredstvo za podsticanje i ostvarivanje uspješne prevencije.

20. 2. ZDRAVSTVENO OBRAZOVANJE U CRNOJ GORI

Opravdano je očekivati da će zdravlje stanovništva Crne Gore sve manje biti rezultat nasljeđa i slučaja, a u sve značajnijoj mjeri ishod osmišljenog pristupa i djelovanja sa nivoa države. U tom cilju, zdravstveni, kao i ukupni socijalni efekti obrazovanja, zaslužuju znatno veću pažnju Vlade Crne Gore nego što je sada imaju. Tu se, prije svega, misli na prepoznavanje značaja investiranja u učenje i obrazovanje *cjelokupne populacije* tokom *čitavog života*. Zbog snažne uzajamne veze obrazovanja i zdravlja, važno je da se politike u ovim oblastima ne posmatraju izolovano, već da se između odgovarajućih vladinih resora sistematski razvija koordinisani pristup i integrisana politika po ovim pitanjima [1]. Kako kvalitetnije obrazovanje preko bolje zdravstvene prevencije i socijalne integracije pojedinca posljedično vodi značajnim uštedama društva u zdravstvu, socijalnom staranju, pravosuđu i ekonomiji, poželjna je interakcija i drugih vladinih resora sa resorom prosvjete u cilju bržeg obezbjeđivanja sve većeg nivoa obrazovanosti cjelokupne crnogorske populacije.

Novije nacionalne strategije u oblasti zdravstva Crne Gore [12–15] prepoznaju veliki potencijal koji obrazovni sistem ima u razvijanju zdravih životnih stilova kod djece i mladih, omogućavajući im zdravo odrastanje i formiranje u zdrave ličnosti kroz obezbjeđivanje zdravog školskog ambijenta, unapređenje zdravstvene informisanosti i sticanje neophodnih znanja, vještina i kompetencija. Pozitivno je i što one s pravom konstatuju da je školi za uspješno ostvarivanje ovih ciljeva potrebna šira podrška – roditelja i zajednice u kojoj se škola nalazi, čemu bi još svakako trebalo dodati i organizovanu podršku države kroz bolju i konkretniju saradnju dva resorna ministarstva.

U osnovnim i srednjim školama u Crnoj Gori se zdravstveno obrazovanje dobija kroz različite nastavne predmete. U svojoj cjelovitosti ono se obrađuje kroz jednogodišnji izborni predmet „Zdravi stilovi života”, u završnim razredima osnovne škole [16]. Značajna je činjenica da je taj predmet u ponudi svih većih osnovnih škola

u Crnoj Gori i da je veoma popularan kod učenika [17], jer im on pruža obilje korisnih informacija o fizičkom, mentalnom i socijalnom zdravlju i podstiče ih da razvijaju zdrave navike i stavove, kao i da stečena znanja primjenjuju u školskom okruženju i u životu. Pitanja zdravlja dotiču se i neki drugi, obavezni i izborni predmeti i u osnovnoj i u srednjoj školi. Međutim, zdravstveno obrazovanje, baš kao i građansko i ekološko obrazovanje, koji takođe jako doprinose socijalnom kapitalu, trebalo bi biti integrisano u cjelinu školskog kurikulumuma [18]. Teme zdravlja zahtijevaju korelacije u nastavi mnogih predmeta, a međupredmetne korelacije i kros-kurikularni pristup učenju još uvijek teško ulaze u praksu naših škola. Pored toga, važno je da nastavnici imaju na umu da će učenici stečena znanja i stavove o zdravlju više koristiti izvan same škole, i kasnije u životu, tako da je nedovoljno da o zdravlju uče samo na časovima u odjeljenju, već im treba omogućiti proces zdravstvenog obrazovanja kroz participaciju u različitim životnim situacijama – u školi, porodici, lokalnoj sredini i širem društvenom okruženju [10, 19]. Ovakve ideje podržava i Evropska mreža škola koje promovišu zdravlje, koju su prije 20 godina osnovali Svjetska zdravstvena organizacija, Evropska komisija i Savjet Evrope [20], a u koju, nažalost, crnogorske škole, zbog naše neangažovanosti, nijesu uključene.

Neformalno obrazovanje u oblasti zdravlja u Crnoj Gori je posljednjih godina u usponu, iako je još uvijek znatno ispod nivoa stvarnih potreba i mogućnosti. Kroz saradnju Zavoda za zapošljavanje i Centra za stručno obrazovanje osmišljeni su i realizuju se programi obuke za neka kod nas nova a tražena pomoćna zanimanja u zdravstvu (geronto domaćice za brigu o licima u trećem dobu, kozmetičari – Wellness i SPA terapeuti), kao i za obavljanje poslova rentgenskog tehničara [21]. Institut za javno zdravlje organizuje brojne radionice u različitim savjetovalištim: za mlade, za reproduktivno zdravlje, za prevenciju dijabetesa, za prevenciju HIV-a i HES i sprovodi projekte sa ciljem zdravstveno-vaspitnog djelovanja kod romskog stanovništva [22]. Sve više je nevladinih organizacija koje nude odgovarajuće projekte odraslima (teme: reproduktivno zdravlje, narkomanija, sida, nasilje itd.), i realizuju značajne aktivnosti za zdravstveno prosvječivanje stanovništva. Pojedine od njih, ponekad, i u školama organizuju akcije na relevantne teme, ali ne uvijek i sa dovoljno profesionalnog znanja.

U zemljama kao što je naša, gdje formalno i neformalno obrazovanje još uvijek ne odgovaraju sasvim rastućim čovjekovim potrebama za znanjem i informacijama o zdravlju, gdje kvalitet zdravstvenog sistema još nije na željenom nivou niti praktikuje u dovoljnoj mjeri edukaciju i savjetovanje kao jednu od svojih važnih društvenih uloga, informalno učenje može da ima poseban značaj. O pitanjima koja se tiču zdravlja, građani Crne Gore se uveliko interesuju i govore, raspravljaju i uče kroz sopstvena iskustva i razmjenu informacija sa poznanicima, a sve više i putem medija – časopisa posvećenih zdravlju, TV programa i Interneta, koji postaje glavni izvor informacija i o pitanjima očuvanja zdravlja, prevencije i mogućnosti liječenja bolesti. Ovoj samoorganizovanoj i živoj aktivnosti pojedinaca potrebna je dobro osmišljena, organizovana podrška i permanentna akcija nadležnih institucija zdravstva i obrazovanja, koja bi stanovništvu pružala profesionalno odgovorne i tačne informacije koristeći moderne medije koji imaju pristup gotovo svakom domaćinstvu i

pojedincu, ali i uporedo razvijala kod građanstva sposobnosti kritičkog prosuđivanja o informacijama koje se nude drugim putevima, posebno onim sa komercijalnim namjenama. Ciljna grupa informalnog učenja o pitanjima zdravlja trebalo bi da bude čitava populacija Crne Gore, pri čemu bi, naravno, valjalo imati diferenciran pristup različitim grupama koje imaju i različite specifične potrebe (mladi, odrasli, stari, obrazovani, neobrazovani, dobrostojeći, siromašni, marginalizovani).

20. 3. GLOBALNE DUGOROČNE PERSPEKTIVE ZDRAVSTVENE ZAŠTITE

Ovdje će ukratko biti dato nekoliko karakteristika očekivanog budućeg razvoja zdravstvene zaštite u svijetu, na osnovu dugoročne projekcije koja je urađena u okviru Milenijumskog projekta *State of the Future* [23, 24].

Očekuje se da će 2030. godine tele-medicina biti jako rasprostranjena, tako da će ljudi, uz njenu pomoć, za mnoge probleme sa sopstvenim zdravljem sami postavljati sebi dijagnozu i sami se liječiti. Roboti će davati značajnu podršku medicinskoj njezi, kako u bolnici tako i u kući [23].

Predviđa se [24] da će četiri glavna uzroka smrtnosti u svijetu 2030. godine biti ishemične bolesti srca, cerebrovaskularne bolesti, hronične opstruktivne bolesti pluća (uglavnom zbog pušenja duvana) i respiratorne infekcije (pretežno pneumonija). Peti vodeći uzrok, očekuje se, biće saobraćajni udesi na drumovima.

Genetičke informacije i istraživanja već sada ubrzano doprinose zdravstvenoj zaštiti i taj trend biće sve izraženiji (genomske informacije, genetička prevencija, dijagnostika i liječenje).

Razvoj nanotehnologija, informacionih tehnologija, biotehnologija i kognitivnih istraživanja biće buran i bitno će promijeniti i zdravstvenu zaštitu [24]. Sinergija navedenih tehnologija ima praktično neograničene domete u medicini i zdravstvenoj zaštiti. Ona ima potencijal čak i da iskorijeni arteriosklerozu i genetski uzrokovane bolesti. Istraživanja matičnih ćelija, očekuje se, riješiće do 2030. godine probleme Parkinsonove bolesti, replikacije organa i drugih intervencija sa reprodukcijom tkiva. Iako ova predviđanja iz naše lokalne perspektive mogu izgledati previše futuristička, ona su sa visokom izvjesnošću slika budućnosti u kojoj će živjeti i stvarati naše mlade generacije koje su danas u procesu školovanja i, nadamo se, doprinosti joj i svojom inventivnošću. Zato je, smatramo, kroz obrazovne programe mladima neophodno pružati informacije koje im otvaraju globalne perspektive i pripremaju ih za susret sa očekivanom budućom stvarnošću.

20. 4. PREPORUKE

U cilju unapređenja zdravlja i blagostanja svakog pojedinca i crnogorske populacije u cjelini, smatramo neophodnim sljedeće aktivnosti, koje je moguće sprovesti ili započeti u kratkom roku, a zatim ih realizovati i usavršavati trajno:

- Zdravstveno obrazovanje školske populacije sprovesti integralno kroz cjelinu obrazovnog programa, obezbjeđujući kros-kurikularni pristup pojedinim temama.

- Uvesti predmete zdravstvenog obrazovanja i u srednje škole.
- Uključiti što veći broj naših škola u Evropsku mrežu škola koje promovišu zdravlje.
- Intenzivirati i učiniti raznovrsnijom saradnju resornih ministarstava obrazovanja i zdravlja na planu izgradnje zdravih životnih stavova i navika djece i omladine kroz školski sistem, uz raznovrsne prateće aktivnosti koje će povezivati stečena znanja iz nastave sa životom škole i šire zajednice.
- Ustanoviti nacionalni plan i budžet za zdravstveno obrazovanje u školama.
- Razvijati obrazovne programe vršnjačke edukacije o zdravlju za ciljne grupe mladih van škole.
- Graditi čvršće veze između formalnog, neformalnog i informalnog učenja o zdravlju da bi se obezbijedilo što bolje zdravstveno obrazovanje i kultura stanovništva.
- Podsticati rast i profesionalni razvoj civilnog sektora i njegovih aktivnosti u oblasti zdravstvenog prosvjećivanja odraslih.
- Imajući u vidu posebne potencijale informalnog obrazovanja za zdravstveno prosvjećivanje i informisanje stanovništva, neophodno je da javni sektor zdravstva, podstaknut Ministarstvom zdravlja Crne Gore, preuzme i edukativnu ulogu koja će biti dostupna što široj populaciji (interaktivni Internet sajtovi po pojedinim aktuelnim temama kao i oblastima medicine, uređivani profesionalno; stalne emisije na TV-u i rubrike u dnevnoj štampi, i sl.).
- Djecu u školi i stanovništvo, putem medija, informisati o najnovijim dostignućima biotehnologija, nanotehnologija i informacionih tehnologija koje će, sinergijski, već u narednim decenijama, bitno promijeniti pristup kontroli zdravlja svakog pojedinca, dijagnosticiranju i liječenju bolesti i na taj način pripremati ih za prihvatanje i korišćenje benefita od takvih visokosofisticiranih mogućnosti.

LITERATURA

- [1] Groot, W., van den Brink, H. M.: *What does education do to our health?*, Measuring the Effects of Education and Health and Civic Engagement, Proceeding of the Copenhagen Symposium, 2006.
- [2] Desjardins, R., Schuller, T.: *Introduction – Understanding the social outcomes of learning*, Measuring the Effects of Education and Health and Civic Engagement, Proceeding of the Copenhagen Symposium, 2006.
- [3] Campbell, D. E.: *What is education's impact on civic and social engagement?*, Measuring the Effects of Education and Health and Civic Engagement, Proceeding of the Copenhagen Symposium, 2006.
- [4] *The Effects of Education on Health*, National Bureau of Economic Research, USA, www.nber.org/digest/mar07/w12352.html
- [5] *Understanding the Social Outcomes of Learning* – OECD 2007.
- [6] Feinstein, L., Sabates, R., Anderson, T. M., Sorhaindo, A., Hammond, C.: *What are the effects of education on health?*, Measuring the Effects of Education and Health and Civic Engagement, Proceeding of the Copenhagen Symposium, 2006.
- [7] *Institute Of Public Health Review Highlights Impact Of Education On Health, Ireland*, Medical News Today, 4 Nov. 2008, <http://www.medicalnewstoday.com/articles/128062.php>

- [8] Ellis, M.: *Parents' Income and Education Influence on Children's Health*, Health News, 10 October 2008, <http://www.healthnews.com/family-health/child-health/parents-income-education-influence-children-s-health-1931.html>
- [9] Favors, P.: *Health Education in Schools*, http://www.ehow.com/about_4881852_health-education-schools.html
- [10] *Health Education in Schools – The Importance of Establishing Healthy Behaviors in our Nation's Youth*, A Statement from the American Cancer Society, the American Diabetes Association, and the American Heart Association on Health Education, <http://www.ncaahperd.org/pdf/health.pdf>
- [11] Popovic, K.: *Health and the power of informal learning*, 12th International LLine Conference: Lifelong Learning and Wellbeing, 27–29th January 2010, Tuusula, Finland.
- [12] *Strategije razvoja zdravstva Crne Gore* (do 2020), Vlada Crne Gore, Ministarstvo zdravlja, Podgorica 2003.
- [13] *Strategija za prevenciju i kontrolu hroničnih nezaraznih bolesti*, Vlada Crne Gore, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Podgorica 2008.
- [14] *Strategija očuvanja i unapređenja reproduktivnog zdravlja*, Vlada Crne Gore, Ministarstvo zdravlja, Podgorica 2005.
- [15] *Nacionalni strateški odgovor na droge (2008–2012) i akcioni plan za 2008/2009. godinu*, Vlada Crne Gore, Institut za javno zdravlje, Podgorica 2008.
- [16] *Predmetni programi – Zdravi stilovi života*, Ministarstvo prosvjete i nauke i Zavod za školstvo Crne Gore, Podgorica 2008.
- [17] Konsultacije sa Radojem Novovićem, samostalnim savjetnikom u Zavodu za školstvo, Podgorica, februar 2010.
- [18] Ten Dam, G.: *Presentation at the European Conference on linking education with the promotion of health in schools*, Netherlands, 25–27, September 2002.
- [19] Hagquist, C., Starrin, B.: *Perspectives. Health education in schools – from information to empowerment models*, Health Promotion International, Vol. 12, 225–232, 1997.
- [20] *The European Network of Health Promoting Schools*, International Planning Committee (IPC) 1999, <http://pgsaudemental.files.wordpress.com/2009/04/reeps.pdf>
- [21] Konsultacije sa Duškom Rajkovićem, direktorom Centra za stručno obrazovanje Crne Gore, i njegovim saradnicima, mart 2010.
- [22] Konsultacije sa dr Bobanom Mugošom, direktorom Instituta za javno zdravlje Crne Gore, april 2010.
- [23] The Millennium Project, *2009 State of the Future*: Jerome, C. Glenn, Theodore, J. Gordon, and Elizabeth, Florescu, Chapter 5. Science and Technology, pp 7.
- [24] The Millennium Project, *2009 State of the Future*: Jerome, C. Glenn, Theodore, J. Gordon, and Elizabeth, Florescu, Chapter 1. Global Challenges – Challenge 08: Health, pp 60–61.

